

УДК 930.2(498.7) „918/920»

БЪЛГАРСКАТА ПОЗИЦИЯ ЗА СЪДБАТА НА ЕВРОПЕЙСКИЯ ЮГОИЗТОК В КРАЯ НА ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

Бисер Георгиев

*Шуменски университет «Еп. Константин Преславски»***Георгиев Бисер. Болгарська позиція про долю Європейського Південного сходу в кінці Першої світової війни.**

У даній статті розглядається ставлення болгарської дипломатії, політики і військових до долі Європейського Південного сходу в кінці Першої світової війни. Прослідковано болгарську позицію з найважливіших питань для цього регіону: мир з Росією в 1918 році, українське, польське, балтійське, фінське, Добруджа і інші ключові питання. Вони пов'язані зі створенням нових держав на карті Європи і переформуванням останньої у війні. Аналізуються детально німецька, австро-угорська, турецька, українська, польська та в основному болгарська позиція з найбільш важливих питань мирних переговорів – питання про анексії і контрибуції, самовизначення народів, продовольчу кризу, громадянський мир та інші. Висновки не повторюють текст, і призначені для узагальнення того, що було зроблено, щоб підкреслити болгарську позицію з найважливіших питань для європейських країн.

Ключові слова: Болгарія, Німеччина, Австро-Угорщина, Україна, Польща, країни Балтії, Литва, Латвія, Естонія, Курляндія, Туреччина, Османська імперія, Фінляндія, Румунія, Галичина, Холмська область, Північна Добруджа, Брест-Литовський мир, доктор Василь Радославов, Граф О. Чернін, імператор Карл I, кайзер Вільгельм II, Георгій Міхаелес, Троцький, Ленін, Перша світова війна, більшовики, Червона Армія, Четвертний союз, Центральна Рада, болгарська дипломатія.

Георгиев Бисер. Болгарската позиция за съдбата на Европейския Югоизток в края на Първата световна война.

Настоящата статия изследва отношението на българската дипломатия, политици и военни към съдбата на Европейския Югоизток в края на Първата световна война. Проследена е българската позиція по най-важните за посочения регион проблеми: мира с Русия през 1918 г., Украинския, Полския, Балтийския, Финландския, Добруджанския и други основни въпроси. Те са свързани със създаването на нови държави на картата на Европа и преначертаването на последната в края на войната. Анализирани са подробно германската, австро-унгарската, турската, украинската, полската и най-вече българската позиція по най-съществените проблеми на мирните преговори – въпроса за анексиите и контрибуциите, самоопределението на народите, продоволствените кризи, гражданския мир и др. Заключениеята не повтарят текста, а имат за цел да обобщят направеното с оглед открояването на българската позиція по най-важните за европейските народи проблеми.

Ключови думи: България, Германия, Австро-Унгария, Україна, Полша, Прибалтика, Литва, Латвия, Естония, Курляндия, Османска империя, Финландия, Румъния, Галиция, Холмска област, Северна Добруджа, Южна Добруджа, Брест-Литовски мир, д-р Васил Радославов, граф О. Чернин, император Карл I, кайзер Вилхелм II, Георг Михаелес, Троцки, Ленин, Първа световна война, большевики, Червена армия, Четворен съюз, Централна рада, българска дипломатия.

Georgiev Biser. The Bulgarian position on the fate of the European Southeast at the end of the First World War.

This article explores the attitude of Bulgarian diplomacy, politicians and military to the fate of the European Southeast at the end of the First World War. The Bulgarian position was traced to the most important problems for the region: peace with Russia in 1918, Ukrainian, Polish, Baltic, Finnish, Dobrudja and other major issues. These are related to the creation of new countries on the map of Europe and the re-mapping of the latter at the end of the war. The German, Austro-Hungarian, Turkish, Ukrainian, Polish and, most importantly, Bulgarian positions on the most important issues of peace talks - the question of annexes and contributions, the self-determination of peoples, food crises, civic peace, etc. The conclusions do not repeat the text but are intended to summarize what has been done to highlight the Bulgarian position on the issues most important to European peoples.

Key words: Bulgaria, Germany, Austro-Hungary, Ukraine, Poland, Baltic, Lithuania, Latvia, Estonia, Kurlandia, Ottoman Empire, Finland, Romania, Galicia, Holm region, North Dobrudja, South Dobrudja, Brest-Lithuanian Peace, d-r Vasil Radoslavov, Count O. Chernin, Emperor Carl I, Kaiser Wilhelm II, Georg Mihaeles, Trotsky, Lenin, World War I, Bolsheviks, Red Army, Quadruple Union, Central Radda, Bulgarian diplomacy.

Лятото на 1913 г. е едно от най-тежките за България. Поражението във Втората Балканска война и последвалите несправедливи Букурещки (28 юли) и Цариградски (16 септ.) договори довеждат страната до нейната Първа национална катастрофа. Най-тежка е загубата на Вардарска и част от Егейска Македония, където по това време

живеят над един милион българи, както и на предадената на Румъния Южна Добруджа.

Дошлото на 4 юли 1913 г. на власт правителство на обединените либерали, начело с д-р Васил Радославов, е принудено от обстоятелствата да води политика на реваншизъм, за да върне отнетите населени с българи територии. Първоначално то насочва

усилията си към действия за връщане на Безспорната българска зона (от договора с Белград от 29 февруари 1913 г.), без да се отказва от Спорната зона (от същия договор), Южна Добруджа, Сяр (дн. Серес), Драма и Кавала, и линията Мидия-Енос в Източна Тракия (получена по Лондонския и изгубена с Цариградския договор от 1913 г.).

Поради създадения антибългарски съюз до началото на Първата световна война е невъзможно да се мисли за военно решение на българските проблеми. Този факт, неясният изход от войната и тежките последици от Балканските войни¹ принуждават правителството в София да поддържа политика на строг неутралитет до края на лятото на 1915 г., като се надява дрънкането на оръжие да уплаши Белград или Букурещ и да ги принуди да отстъпят доброволно някои територии². Когато тази политика не дава резултат³, В. Радославов започва преки преговори за включването на България във войната⁴.

До средата на 1916 г. вниманието на българското правителство е съсредоточено на запад, където войските му удържат славни победи и окупираат териториите, за които претендира цялата нация⁵. Южна Добруджа е оставена без внимание поради неутралитета на Румъния и желанието на германското правителство да привлече Букурещ като съюзник⁶. През лятото на 1916 г. обаче руските войски преминават в настъпление. Управляващите в Румъния придобиват смелост за

намеса във войната на страната на Съглашението и нападат Австро-Унгария на 27 август с. г.⁷. Така пред България застава перспективата да си върне Южна Добруджа, понеже Румъния застава на страната на Антантата⁸. Нещо повече: използвайки блестящите военни победи на своята армия⁹ кабинетът в София получава възможност да претендира и за Северна Добруджа. Така българската дипломатия временно отклонява своето внимание на югоизток и в близко време взема отношения по основните злободневни проблеми на Югоизточна Европа.

* * *

Въпреки справедливите искания да получи населените с българи владения от Румъния територии, пред българското правителство скоро възникват сериозни препятствия. Притиснат от Фердинанд, който се страхува от обща граница с Русия, през 1915 г. Радославов, тайно от останалите министри, не предявява пред германците претенции за цялата област¹⁰.

Въпреки българските победи положението в Добруджа е много напрегнато. Плодородните земи и стратегическото и положение я правят обект на множество интереси. Още през август 1916 г. румънските власти провеждат акция за обезбългаряване на Южна Добруджа, като откарват насилствено в лагери над 25 000 българи, предимно юноши и мъже над 50 години, в Молдова и Влашко. Там повечето от тях умират. Отделно от това са мобилизирани българи в румънската армия и са реквизираны храни¹¹. Българската общественост реагира остро¹², което поставя правителството в трудно положение. Заедно с това има сериозни проблеми със съюзниците по отношение на „окупираните“ територии. Факт е, че още при подписването на тайната конвенция към съюзния договор през 1915 г. България получава от Берлин и Виена обещанието за ревизия на Санстефанската

¹ Над 50 000 убити и външен дълг, който надминава един милиард лева. Преките разходи по двете Балкански войни надхвърлят 450 млн. лв. **Радославов, В.** България и световната криза. С. 1993, с. 60-61; **Пряпорец**, бр. 54 от 19 ноем. 1913. Вж. и **Марков, Г.** Голямата война и българският ключ за европейския погреб 1914-1916. С. 1995, с. 23.

² **Георгиев Б.** Дипломатическая деятельность д-ра Василя Радославова в 1914 году. – Первая мировая война. Взгляд спустя столетие. Москва 2016, с. 220-241 и цит. лит.

³ **Радославов, д-р В.** Дневни бележки 1914-1916. съст. **Илчев, Ив.** С. 1993, с. 16.

⁴ **Марков, Г.** Голямата война и българският ключ ..., с. 153 сл.

⁵ История на България. БАН. т. 8. С. 1999, с. 267 и цит. лит.

⁶ **Илчев, Ив.** България и Антантата през Първата световна война. С. 1990, с. 66 сл. Вж. и Дипломатически документи за намесата на България в Европейската война. т. 1. С. 1920, с. 239-245; **Пешев, П.** Историческите събития и дейтели от навечерието на Освобождението ни до днес. С. бележки за живота ми. Чуто, видяно, преживяно. С. 1993, с. 470; **Радославов, д-р В.** Дневни бележки ..., с. 65-67 и др.

⁷ **Марков, Г.** Голямата война и българският ключ ..., с. 258, 267, 269.

⁸ Това е договорено още в съюзния договор между България и Централните сили през 1915 г. Дипломатически документи по намесата на България в Европейската война. т. 1 ..., с. 690-691.

⁹ **Минков, Ст.** Добруджанският въпрос през Първата световна война: геополитически, политически и военностратегически обзор. Шумен 2013, с. 124 сл. и цит. лит.

¹⁰ Архив на Българската академия на науките (понатаък А-БАН), сб. 4, оп. 1, а. е. 106, ч. II, л. 357.

¹¹ **Радославова, Л.** Българите от Южна Добруджа отвлечени в Молдова през 1916 г. – История, 2001, кн. 4, с. 56-64.

¹² Добруджа, бр. 5 от 6 юли 1917 г.

граница с Румъния¹³, но без указване на точни граници. Освен това присъствието на турски войски на Добруджанския фронт засилва апетитите на тяхното правителство за връщане на Гюмюрджински окръг. През ноември 1916 г. то поставя този въпрос пред българския пълномощен министър Колушев в Цариград. В доклада си от 21 ноември с. г. той предупреждава външния министър, че за да окаже натиск върху София турското правителство се готви да намали износа на стоки за България¹⁴.

Обстоятелството, че още в края на 1916 г. голяма част от Добруджа преминава под прякото подчинение на германското военно управление създава много остри противоречия между българското и германското главно командване. Въпреки определената от военните «неутрална зона», главнокомандващият ген. Н. Жеков упорито настоява българските войски да поемат контрола над цяла Добруджа преди пристигането на германските и австрийски части. Министър-председателят д-р В. Радославов обаче категорично се противопоставя и на 26 и 27 ноември праща две писма до Фердинанд, в които обосновава своята позиция. Той правилно отбелязва, че България «не воюва сама» и веднъж подписала договорите със съюзниците следва да ги спазва докрай. Поставя се въпроса какво би станало напр. ако българската армия претърпи поражение. Министър-председателят категорично настоява да се изчакаат съюзническите сили преди установяването на военновременната власт¹⁵. Позицията му е принципна и достойна за уважение, но не отчита следното: с поемането на своята зона германското командване обявява заетата територия за румънска, а не българска до сключването на мирния договор. Последното означава, че там следва да бъдат поддържани румънските порядки. На тази основа германските военни власти възстановяват началното образование в училищата с основен език румънски, което е против българските национални интереси¹⁶. На практика станалото се тълкува като показател, че правителството на Радославов не защитава националните интереси, което води до справедливи критики на опозицията.

За придобиването на цяла Добруджа българският министър-председател разчита на едно устно обещание, дадено му лично от кайзера

при срещата им в Потсдам. Той обаче го споделя в народното събрание и поставя официално това искане пред съюзниците¹⁷. Германските генерали веднага протестират и ситуацията силно се усложнява. Те задържат като германска територия и ж. п. линията Черна вода - Кюстенджа, и експлоатират без да плащат нищо българската линия Каспичан – Добрич¹⁸. Така българското присъствие в Добруджа е сериозно застрашено.

Независимо че България участва само с 35 % от наличните войски в отвоюването на Добруджа, на практика българските войници печелят основните сражения срещу румънската армия. Фактът, че жертвите и усилията им не са оценени понижава духа на войската и създава сериозно напрежение в отношенията с германците. На 30 април 1917 г. Радославов телеграфира на българския пълномощен министър в Берлин Д. Ризов: «Зная мнението на Германската главна квартира за Добруджа, гдето се възстановяват румънските власти с румънски свещеници, учители, съдии и тайни агенти, което създава негодувание ... против Германия и което настроение се разнася от нашите войници в цяла България ... времето ще покаже, че Германия ще съжالياва, гдето остави моето предложение да се остави управлението в Добруджа върху България. Берлин не познава България, която презря Русия, когато същата не искаше да вярва на думите ни, както сега Германия»¹⁹. Тези остри думи, казани по адрес на съюзниците лично от министър-председателя, показват ясно защо България не обявява война на САЩ²⁰, въпреки оказания върху В. Радославов сериозен натиск. Главата на правителството праща на 30 април в Берлин специална телеграма, с която обяснява, че прави това главно защото германската дипломация не го подкрепя по въпроса за Добруджа²¹. Опитът да бъде умилюствен с отличия²² не помага да бъде променено решението му.

Мотивите България да откаже дори да скъса българските дипломатически отношения със САЩ са изложени подробно години по-късно от

¹³ Александров, В. България и преговорите в Брест-Литовск. – Военноисторически сборник, 2008, кн. 2, с. 19.

¹⁴ НБКМ - БИА, ф. 263, оп. 1, а. е. 13, л. 290-298.

¹⁵ Радославов, д-р В. Дневни бележки ..., с. 195.

¹⁶ Мах, Р. Балкански работи ..., с. 640-641.

¹⁷ А-БАН, сб. 4, оп. 1, а. е. 106, ч. II, л. 359.

¹⁸ Радославов, д-р В. Дневни бележки ..., с. 199; Мах, Р. Балкански работи ..., с. 642.

¹⁹ А-БАН, сб. 4, оп. 1, а. е. 106, ч. II, л. 347-348 (разр. моя, Б. Г.). Вж. и л. 362.

²⁰ САЩ обявяват война на Германия на 6 април 1917 г. За отношенията между България и САЩ в този период Вж. Пантев, А., Петков, П. САЩ и България по време на Първата световна война. С. 1983, с. 52-103.

²¹ НБКМ - БИА, ф. 263, оп. 1, а. е. 13, л. 304.

²² На 4 май 1917 г. д-р В. Радославов е провъзгласен за почетен гражданин на Берлин. ЦДА, ф. 313к, оп. 1, а. е. 12, л. 1.

близки на премиера мемоаристи. Според написаното, съгласно договора за съюз от 1915 г., България се задължава да воюва само ако Германия или Австро-Унгария бъдат нападнати от «съседна на България държава» и не влиза във войната, «за да решава световни проблеми». Към това се прибавя личното желание на българския премиер да се пази «една врата отворена към Америка» в случай на евентуален неуспех. Съществува дори мнение, че посоченият неутралитет спасява България, защото след войната САЩ не позволяват нейното разделяне между съседите и²³.

Проблемите в Добруджа се засилват през лятото на 1917 г., като сега на преден план излиза въпроса за разпределението на добивите. В спомените си бившият министър на просветата П. Пешев твърди, че германското главно командване настоява всички храни от областта да се ползват само от техните войски и отказват на българите това право. Последното предизвиква открити конфликти с български офицери, при които се стига дори до уволняването на началник-щаба на българската армия ген. Луков²⁴.

На 15 декември 1917 г. Четворният съюз сключва примирие с вече Съветска Русия и започва преговори за мир в Брест-Литовск с болшевиките. Сега Добруджанският въпрос остро излиза на дневен ред, защото следва да се определят бъдещите граници. Успоредно с него на дипломатическата маса са поставени Украинският, Полският, Литовският и други въпроси, пряко свързани със съдбата на Русия и нейните територии. Някои български политици настояват Добруджанския проблем да се включи в преговорите, но д-р В. Радославов, който е изключително обнадежен от самото им започване²⁵, приема немската теза, че той е предмет само на отношенията с Румъния. Последното е оценено като сериозна грешка дори от част от привържениците му. В министерския съвет Добри Петков открито заявява, че ще подаде оставка веднага след сключването на мирните договори, ако правителството не се справи с Добруджанския въпрос²⁶.

Предложенията на болшевиките за мир без анексии и контрибуции до известна степен стряскат българското правителство, защото противоречат на визията му за осъществяване на пълно национално обединение. Ето защо В. Радославов уведомява лично с телеграма ген. Н. Жеков, че българската дипломация почва преговори за мир, но държи на присъединяването на Македония, Моравско и Добруджа. Идентична позиция изразяват пълномощните министри в Берлин, Виена, Стокхолм и Хага²⁷.

През първата половина на декември 1917 г. в Брест-Литовск се водят преговори за прекратяване на огъня и сключване на примирие. От българска страна в тях участват полк. П. Ганчев (българският представител към Германската главна квартира) и д-р Теодор Анастасов (секретар на българската легация в Берлин, зет на В. Радославов). На този етап те не са особено активни поради обстоятелството, че на Северния фронт няма сериозни военни действия с участие на български части²⁸.

Същинските преговори започват едва на 17 декември. Обсъдени са множество проблеми, част от които са извън периметъра на българските интереси, но за изчерпателност ще очертаем накратко основния предмет на преговорите.

Още при започването на войната пред германската и австро-унгарската дипломация възниква като основен «Полският въпрос». По принцип Централните сили се обявяват за откъсването на полските територии от Русия и формирането на Полска държава, но възникват сериозни проблеми около нейния статут, форма на управление и евентуалните граници. Още в края на 1916 г. намиращата се на границите на Руската империя «Конгресна Полша» е провъзгласена за автономна държава. Виена обаче настоява за установяване на кондоминиум върху тази територия и предоставянето на част от южните и части на Австро-Унгария. Новият австрийски външен министър граф Чернин, встъпил в длъжност през ноември 1916 г., категорично не се съгласява дуалистичната империя да се откаже от

приемането на германската формула Радославов прави грешка заляга и в съвременната българска историческа наука. **Тодоров, П., Попов, Ж., Пенчиков, К.** и др. История на Добруджа. т. 4. 1878 - 1944. В. Търново 2007, с. 225-227.

²³ А-БАН, сб. 4, оп. 1, а. е. 106, ч. II, л. 346, 348, 349.

²⁴ **Пешев, П.** Историческите събития и деятели ..., с. 535-536. За уволнението спомагат и някои небомислени изказвания на генерала, раздухани от пресата. Пак там.

²⁵ Върху телеграмата, с която му съобщават за инициативите на болшевишкото правителство, той написва лично: «Хайде на хаир да е!». Дипломатически документи за намесата на България в Европейската война. т. 2 ..., с. 864.

²⁶ **Петков, Д.** Виновниците за погрона на България през септември 1918 г. въз основа на исторически документи и факти. С. 1927, с. 73. Тезата, че с

²⁷ **Александров, В.** България и преговорите в Брест-Литовск ..., с. 22.

²⁸ **Александров, В.** Брест-Литовският мирен договор 1918 г. Военностратегически причини и международноправни последици. С. 2009, с. 90-92. Александров обърква името и службата на Т. Анастасов, наричайки го „легационен съветник ... д-р Атанасов”

тази идея срещу компенсации в Сърбия и Румъния²⁹. Опасенията му са основателни, защото докато Германия, България и отчасти Османската империя воюват успешно, присъединявайки нови територии, австро-унгарската армия търпи много поражения, в тила царя глад, а част от имперските земи са окупирани от силите на Антантата. По тази причина Виена, много повече от останалите съюзници, е склонна да приеме предложението на болшевиките за «мир без анексии и контрибуции», което би възстановило предвоенното статукво на империята³⁰. Тази позиция е в разрез с тази на останалите съюзници и особено на България, чиито представители се надяват мирът да им осигури националното обединение.

От пролетта на 1917 г. «Полският въпрос» се превръща в сериозен проблем пред добрите австро-германски отношения, защото, въпреки някои несъответствия между германските дипломати и военни, позицията на Берлин като цяло е обособяване на самостоятелна полска държава, която да остане под контрола на Германия и дори да «избере» немски принц за свой крал. В тази посока се говори за преразпределение на някои от средноевропейските територии, при което Австро-Унгария да отстъпи част от Галиция (за обединението и с «Велика Полша») срещу земи в Западните Балкани и Румъния. Както посочихме по-горе, Виена не споделя тази позиция и на свой ред издига идеята император Карл I да бъде обявен и за полски крал³¹.

Известна промяна на германската позиция по «Полския въпрос» предизвиква обиколката на Вилхелм II на Балканите през есента на 1917 г. Той посещава София и част от Южна България, достигайки до фронтната линия, а оттам се отправя на север към Румъния³². Запознаването на кайзера с плодородните румънски земи го навежда на мисълта да възстанови Румънската държава, но под пълно германско влияние, за сметка на отстъпки на Виена по отношение на Полша, като едновременно с това се поиска гарантирането от

²⁹ **Александров, В.** Брест-Литовският мирен договор 1918 г. ..., с. 93-94.

³⁰ **Мишев, Р.** За опитите на Австро-Унгария да сключи сепаративен мир със Съглашението 1916-1918 г. – Сто години от началото на Първата световна война. Сборник доклади от юбилейната кръгла маса 27 ноември 2014 г. В. Търново 2016. Електронно издание на диск., с. 23-40; същият История на Австро-Унгария 1867-1918. В. Търново 2005, с. 292 сл.

³¹ **Meckling, J.** Die Aussenpolitik des Grafen Czernin. Wien 1975, s. 166-167, 190-193.

³² **Георгиев Б.** Миражът за «Велика България». Животът и дейността на д-р В. Радославов (1854-1929). В. Търново 2016, с. 466-467.

австрийска страна на пълната германска хегемония в Литва и Курландия (западните региони на дн. Латвия, *Б. Г.*). Новата позиция на германския монарх до известна степен удовлетворява австрийските стремежи, но безхарактерния Карл I проявява колебливост и страх от вътрешни сътресения, като в началото на 1918 г. е склонен да се откаже от присъединяването на Полша към империята си. Така се стига до нови комбинации, при които на преговорите в Брест-Литовск във връзка с учредяването на Украинска държава към последната е присъединена и полската област Холм³³.

Австро-германските спорове по Полския въпрос привидно не засягат България, която работи последователно за своето национално обединение. На практика обаче промените на европейската карта, чертани от представителите на Централните сили, засягат до голяма степен и Балканите, често в разрез с българските национални интереси. Така напр. още през лятото на 1915 г., непосредствено преди включването на България във войната, Берлин, тайно от българските дипломати, обещава на Атина Битоля³⁴. Малко по-късно, през пролетта на 1916 г., възникват сериозни спорове между София и Виена за владенето на градовете Призрен, Прищина и Кочани. Те не фигурират в тайната конвенция към съюзния български договор и затова Австро-Унгария, която вече е присъединила Албания и Косово, предявява претенции за тях. Проблемът е сериозен, защото посочените градове са с преобладаващо българско население. Германската дипломация, която играе ролята на арбитър в спора, отлага разрешаването му за след края на войната³⁵, но станалото е сериозен показател за разнородния подход на съюзниците към конкретните териториални проблеми.

Обстоятелството, че българската делегация в Брест-Литовск не се меси пряко в преговорите за Полша не означава, че българската общественост е индеферентна към Полския проблем. Напротив: пресата се интересува живо от това как изстрадалият полски народ ще създаде своя държава и какъв статут ще получи тя³⁶.

³³ **Александров, В.** Брест-Литовският мирен договор 1918 г. ..., с. 106, 108, 112-113. Впоследствие Вилхелм II се отказва от първоначалните си планове поради имагинерен страх, че с присъединяването на Полша към Австро-Унгария протестантска Прусия ще бъде оградена от католически държави. Така преговорите по Полския въпрос са блокирани. Пак там, с. 114.

³⁴ НБКМ-БИА, ф. 263, оп. 1, а. е. 31, л. 94-95.

³⁵ **Радославов, д-р В.** Дневни бележки ..., с. 183; НБКМ-БИА, ф. 263, оп. 1, а. е. 13, л. 208.

³⁶ Пряпорец, бр. 8 от 12 ян. 1918. Вж. и Баламезов С.-

Идентична на предходните, неблагоприятна за българите позиция заемат съюзниците и в Брест-Литовск по отношение на Добруджанския въпрос. Ръководител на българската делегация там първоначално е министърът на правосъдието Хр. Ив. Попов³⁷. На 25 януари той изпраща телеграма до Радославов, в която го уведомява, че Берлин и Виена твърдо не са съгласни България да получи цяла Добруджа. Нещо повече: с твърдата си позиция по посочения въпрос Попов става «персона нон грата» за съюзниците, което поставя под въпрос българските интереси. Затова министър-председателят го извиква «на доклад» в София и го заменя. Налага се д-р В. Радославов да замине лично за Брест-Литовск през февруари, начело на голяма делегация, в състава на която са включени дипломати, военни и експерти³⁸. Независимо от това, тя също има сериозни проблеми, на които ще се спрем по-долу.

Един от важните за германската дипломация проблеми е Балтийският. По време на Първата световна война немските войски завладяват почти напълно цяла Прибалтика, вследствие на което възникват идеи за присъединяване на посочените територии към Германия, или за създаване на самостоятелни държави там, но под егидата на кайзера. За последното говори и самото название на плана *Angliederung*, което в превод означава «включване». Очертавайки го, главното германско командване иска създаването на една голяма Балтийска държава от Литва, Курландия и Естония (опити за подобна реализация се правят още през март 1917 г.), която да бъде под непосредственото върховенство на Вилхелм II. Дипломатията е малко по-гъвкава. Тя предвижда формално съществуващи прибалтийски страни, включени в съюстен договор с Германия, без право на външна политика, като територията на Южна Литва достигне Украйна, а междинните територии се заемат от Германия. По този начин ще се наруши единството на региона, Берлин ще

бъде вечен арбитър в непрекъснатите спорове и ще се намали съществено руското влияние в тази част на Европа³⁹.

В Брест-Литовск българската дипломация избягва коментарите по балтийските проблеми от една страна, защото те не представляват интерес за нея, а от друга – защото се надява, че задоволяването на германските апетити в Прибалтика ще донесе така желаната подкрепа от Берлин по Добруджанския въпрос.

Финландският въпрос е пряко свързан с Балтийския и от германска гледна точка също цели ограничаването на руското влияние. Въпреки това следва да посочим, че той възниква по-късно, вследствие на увеличените германски апетити. През февруари 1918 г. Финландия се обръща официално към Берлин за помощ срещу Червената армия. Формалният повод е използван веднага и на 21 февруари Германия изпраща един корпус от 20000 души, който подпомага изтласкването на болшевиките от страната⁴⁰.

Водена от съображенията, изложени малко по-горе, българската делегация не се намесва активно и по Финландският въпрос, но обществеността в страната се интересува живо от него⁴¹.

Основен въпрос на преговорите в Брест-Литовск е отделянето на Украйна като самостоятелна държава. Въпреки принципната позиция на Четворния съюз, че това трябва да се случи, преговорите са дълги и свързани със спорове за границите и статута на новата държава. Още в началото на Първата световна война, на 1 август 1914 г., в Лвов се създава Висш украински съвет, а на 5 май 1915 г. във Виена се формира и Общ украински национален съвет. По-късно, пак в Лвов, възниква трета организация - Съюз за освобождаване на Украйна. Последният, на 5 февруари 1917 г., обявява като своя основна цел откъсване на украинците от Русия и обособяването им в самостоятелна държава под формата на конституционна монархия. За същото се разчита много на победата на Централните сили, още повече, че в посочения период Западна Украйна е под австрийска власт. Самата Виена разглежда бъдещето на Украйна като кралство от Западна Украйна и части от Галиция и Буковина, но в рамките на своята империя. За разлика от австрийците, германската дипломация има други цели – използването на Украйна срещу

Самоуправлението на народите и създаването на нови държави. Пак там, бр. 19 от 26 ян. 1918.

³⁷ В монографията си «Брест-Литовският мирен договор 1918 г. ...», цитирана по-горе, Александров, поради съвпадение на малкото име и фамилията, обърква министъра на правосъдието Хр. Ив. Попов с изявения български офицер, герой от Гургулят 1885 г., Хр. Г. Попов. **Александров, В.** Брест-Литовският мирен договор 1918 г. ..., с. 141-142. Последният също е в правителството на Радославов, но като министър на вътрешните работи и то само до есента на 1916 г. За оставката му Вж. **Георгиев Б.** Миражът за «Велика България» ..., с. 460-470.

³⁸ Пълният състав на делегацията, която пътува в специален вагон, Вж. в **Стоянович, П.** Известният непознат Иван Стоянович-Аджелето (1862-1947). С. 2012, с. 420, 423, 425-426, 440-441 и цит. лит.

³⁹ **Ritter, G.** Staatskunst und Reichshandwerk. Bon 1968, s. 300-311.

⁴⁰ **Александров, В.** България и преговорите в Брест-Литовск ..., с. 123-125.

⁴¹ Положението във Финландия. – Пряпорец, бр. 21 от 29 ян. 1918. Вж. и бр. 22 от 30 ян., бр. 24 от 1 февр., бр. 25 от 2 февр., бр. 27 от 5 февр., бр. 31 от 9 февр. 1918 и др.

засилващото се полско влияние (според различните статистики в началото на второто десетилетие на XX век между 30 и 60 % от населението на Галиция говори полски език) и затова е по-склонна да и даде повече самостоятелност. Последното създава силни съмнения във Виена, защото откъсването на Западна Украйна и други територии от дуалистичната монархия не влиза в нейните планове⁴². Така от самото начало възникват спорни въпроси между съюзниците, които до известна степен затрудняват пътя към пълното разбирателство по Украинския проблем.

Украинският въпрос е от съществено значение и за преговорите с Русия, защото отцепването на толкова голяма територия оказва съществено влияние върху руската икономика и политика. Тук не бива да игнорираме обстоятелството, че не малка част от украинския политически елит търси проруско и/или просъглашено решение на проблема. На 17 март 1917 г. напр. се създава Украинската централна рада, чиито членове са проруски и антимоноархически (по-скоро против Романовата династия, *Б. Г.*) настроени. През юни и юли с. г. те издигат искания за създаване на Украинска федерация в рамките на преустройващата се Руска държава. Бурните събития в последната ги тласкат към единодействие с болшевиките и още на 20 ноември 1917 г. Централната рада публикува «III Универсал», в който прокламира създаването на Украинска народна република в обща федерация с Руската република. Нещо повече: на 16 декември 1917 г. в Брест-Литовск пристигат представители на Централната рада, с пълномощия за преговори за мир с Централните сили. Троцки не им се противопоставя и така те са приети като отделна самостоятелна делегация. Тя скоро придобива голяма политическа тежест, защото през януари 1918 г. първо Париж, а след него и Лондон признават законността на тази институция. Разбира се, представителите на Антантата имат свои интереси и се стремят да възстановят Северния или да създадат нов фронт, използвайки украинците. За тази цел английската и френската дипломатия се стремят да откъснат Централната рада от преговорите в Брест-Литовск, което не им се отдава. Българската общественост следи с голямо внимание посочените събития⁴³, защото решаването на Украинския въпрос е в тясна връзка с Румънския, в който България има преки интереси.

Независимо от международното признаване на Централната рада противоречията сред украинския политически елит продължават и на 26 декември 1917 г. в Харков се създава Народен секретариат. Неговите членове са украински болшевики, които претендират да играят ролята на правителство. По тяхна инициатива се свиква Конгрес на работническите, войнишките и селските депутати в Киев, на който присъстват 2500 делегати. Той трябва да заклейми Централната рада, но на него против нейните правомощия гласуват само 60 души⁴⁴. Това е сериозен удар срещу позицията на руските болшевики на преговорите и същевременно ясен показател, че украинският народ има там свой законно упълномощен представител. Последното подпомага съществено преговорите и довежда Украинския въпрос до успешен финал.

Основен проблем в преговорите с украинската делегация в Брест-Литовск е Холмският. Виена е на мнение, че Холмската област, намираща се между Полша и Украйна, трябва да стане част от Полското кралство, докато германските представители са на противоположно мнение и искат тя да се присъедини към Украйна. Споровете са сериозни и се водят в ограничен кръг – само между германските, австрийските и украинските представители. Българските не присъстват, което не означава, че не вземат отношение по събитията⁴⁵. Основните очаквания на Четворния съюз са свързани с евентуалните доставки на жито от украинските земи за армиите и гладуващото население в Австро-Унгария и Германия. За България, която разчита на доставки от родната Добруджа, приключването на преговорите с украинските представители също са от съществено значение, защото доставката на зърно от Украйна за Централните държави би намалило претенциите им (особено германските, *Б. Г.*) към износа на жито от Добруджа.

Износът на украинско жито е от съществено значение главно за Австро-Унгария. Страната е в бедствено положение и забавянето на преговорите може да доведе до масови протести и нарушаване на гражданския мир. Пред тази заплаха централната австрийска власт прави компромис и се съгласява Холмската област да стане част от Украйна (но категорично отхвърля искането на украинските представители «Задкарпатска Украйна», която е на територията на Унгария, да бъде обособена като

⁴² Александров, В. България и преговорите в Брест-Литовск ..., с. 174-176.

⁴³ Пряпорец, бр. 2 от 2 ян., бр. 6 от 10 ян., бр. 17 от 24 ян., бр. 24 от 7 февр., бр. 32 от 11 февр. 1918 и др.

⁴⁴ Александров, В. България и преговорите в Брест-Литовск ..., с. 177-178, 184.

⁴⁵ Вж. напр. Хертлинг и Чернин – Пряпорец, бр. 19 от 26 ян. 1918.

самостоятелно кралство в рамките на империята). Срещу това бъдещата Украйна се съгласява да демилитаризира армията си и да достави един милион тона жито, вследствие на което споразумението остава в историята с името «хлебен мир»⁴⁶. Така на 9 февруари 1918 г. в Брест-Литовск се сключва мирен договор с Украйна, подписан от представителите на всички държави от Четворния съюз. От българска страна той е парафиран лично от министър-председателя В. Радославов⁴⁷. Последвалите събития променят съществено резултатите от сключения договор, но това вече става без пряко българско участие и затова тук няма да се спираме на посочените проблеми.

През януари 2018 г. водената от Л. Троцки съветска делегация прави опит да протака преговорите. В отговор германското командване предприема през втората половина на февруари масирано военно настъпление в дн. Украйна, Беларусия и Прибалтика, превземайки Ровно, Луцк, Минск и други градове. Контранастъплението на Червената армия в Украйна се проваля и пред заплахата от падане от власт Ленин и привържениците му са принудени да молят за примирие и да се върнат на масата на преговорите. Там, под диктовката на германските представители, са им поставени условия за изтегляне на руските войски от Финландия и Украйна, признаване независимостта на последната и т. н., които в по-голямата си част са приети от новия ръководител на руската делегация Йофе⁴⁸.

През посоченото време д-р В. Радославов вече оглавява българската делегация в Брест-Литовск. Той се опитва да убеди колегите си от съюза, че българските искания за присъединяване на цяла (Северна и Южна) Добруджа към България са справедливи, но е принуден да признае пред близките си сподвижници, че опитите му завършват с провал. Не сполучва и предприетото пътуване до Виена и Берлин в краткия промеждутък, когато преговорите с руската делегация прекъсват. Министър-председателят не постига успех в немската столица По-късно той споделя с разочарование, че при подписването на мирните договори съюзниците не правят разлика между анексия на чужди земи и присъединяването на територии, населени от народностни групи към общото

Отечество. Това го навежда на мисълта, че «новосъздалите се условия поставят под съмнение делото на нашето обединение»⁴⁹.

Брест-Литовският мирен договор с Русия, подписан отново от д-р В. Радославов на 3 март 1918 г.⁵⁰ на практика не решава българските проблеми. Излизането на руската армия от войната и отцепването на 26 % от руската територия безспорно е голям успех за Четворния съюз, в това число и България, но за последната той се изразява по-скоро в политически (известно заздравяване на положението на правителството), отколкото в реални ползи. Страната не получава територии, доставки на жито или други реални придобивки. Затова правителството насочва усилията си към успешното решаване на Добруджанския въпрос.

Поредният опит да се даде Северна Добруджа на България е направен на преговорите за мир в Букурещ с Румъния. Радославов заминава за Берлин още в началото на февруари. На 10 с. м. той научава в разговор с държавния секретар на Германия фон Кюлман и външния министър на Австро-Унгария граф О. Чернин за германското предложение посочената територия да стане общо владение на четирите съюзници, а железопътната линия Кюстенджа - Черна вода да премине под германски контрол⁵¹. Това не е изненада за него и затова още на 16 февруари той представя свой проект за договор на съюзниците, в който категорично се иска Северна Добруджа да бъде предадена изцяло на България. В случая българският министър-председател се опитва да използва обстоятелството, че Германия настоява за даването на Бесарабия като «компенсация» на Румъния и се опитва да свърже двата въпроса в едно. Основания за това съществуват, защото в Бесарабия живее сериозна по количество българска общност. През пролетта на 1918 г., по време на преговорите в Букурещ, група видни общественици и интелектуалци от Бесарабия, начело с Ал. Малинов, ген. Д. Николаев и проф. Ал. Теодоров-Балан изпращат до д-р Радославов обширен «Мемоар на бесарабските българи, граждани на царството». В него те настояват той да се застъпи за получаването на административна автономия на «Българска Бесарабия», с оглед запазването и разширяването на просветните и църковни права на българите там след евентуалното им присъединяване към Румъния⁵². Предвид многобройните проблеми в този период Радославов няма възможност да

⁴⁶ Мишев, Р. За опитите на Австро-Унгария да сключи сепаративен мир ..., с. 35 сл.

⁴⁷ Георгиев Б. Миражът за „Велика България“ ..., с. 506. Вж. и Пряпорец, бр. 32 от 11 февр. 1918. Фотографията на подписващия договора Радославов Вж. в Приложение 2 по-долу.

⁴⁸ Александров, В. България и преговорите в Брест-Литовск ..., с. 162, 166.

⁴⁹ А-БАН, сб. 4, оп. 1, а. е. 106, ч. II, л. 357.

⁵⁰ Георгиев Б. Миражът за «Велика България» ..., с. 506. Фотографията на подписващия договора Радославов Вж. в Приложение 1 по-долу.

⁵¹ А-БАН, сб. 4, оп. 1, а. е. 106, ч. II, л. 360

⁵² ЦДА, ф. 176, оп. 3, а. е. 863, л. 128-143.

направи нещо съществено⁵³, но обвързването на двата въпроса му дава перспективата да прежали Бесарабия за сметка на натиск за Северна Добруджа.

На 5 март 1918 г. Румъния подписва предварителен договор със съюзниците, с който им отстъпва Добруджа като «кондоминиум»⁵⁴. През март за Букурещ заминава финансовият министър Д. Тончев, който преговаря с фон Кюлман. Германският държавен секретар изразява категорично несъгласие с българските искания, като специално подчертава, че предоставянето на управлението на «цяла Добруджа» на българите представлява само «временна мярка», необвързана с мира. Още подалече отива турският представител, който иска само България да се откаже от Северна Добруджа, защото в съюзния договор от 1915 г. не се споменава нищо за нея. Въпреки че Османската империя вече си е присвоила три неспоменати в никакъв договор руски окръга с градовете Карс, Батум и Ардахан⁵⁵, и участва във военните операции в Добруджа само със 7 % от войските, Талаат паша отново настоява за връщане на отстъпените през 1915 г. на Радославовото правителство територии. Той иска също, в случай че България придобие Сяр, Драма и Кавала, да върне Западна Тракия с Ксанти, Гюмюрджина и Дедеагач. Берлин и Виена подкрепят Цариград⁵⁶, вследствие на което българската делегация моли В. Радославов да отиде в Букурещ на преговорите. Той го прави, но напредък няма. Притискайки българския външен министър, австрийската дипломация се опитва да получи територии в Моравско, а германската – по-голяма част от «военната плячка», контрол върху линията Кюстенджа – Черна вода и правото да изнася храни от Добруджа без мито. Д-р В. Радославов и Д. Тончев поддържат твърд курс, като се опитват да се опрат на решенията на българския министерски съвет, ръководен в отсъствието на премиера от министъра на просветата П. Пешев. Правителството изказва категорично становище да не се отстъпват каквито и да било територии на турците, а германското военно управление в Добруджа да остане само до 1 октомври 1918 г. Повдигнатият успоредно въпрос за експлоатацията

⁵³ Слабостта на България по повдигнатия проблем проличава и в следващите месеци, когато един от авторите на „Мемоара“ – Ал Малинов става министър-председател. **Калчев, К.** Генерал Данаил Николаев. С. 1995, с. 166.

⁵⁴ Терминът «кондоминиум» се употребява за първи път в този договор. **Минков, Ст.** Добруджанският въпрос през Първата световна война ..., с. 233.

⁵⁵ Пряпорец, бр. 52 от 7 март 1918.

⁵⁶ **Мах, Р.** Балкански работи ..., с. 642-643.

на мините в Перник и Бобов дол да не се обвързва с мира, а на Германия да не се дава право да изнася храни от Добруджа. Това е съобщено на Радославов с телеграма от 20 март, а на следващия ден той отговаря, че е напълно съгласен. На 25 март министерският съвет заема още по-категорична позиция, като уведомява с нова телеграма председателя си в случай че българските искания не се приемат да не подписва мирния договор, а правителството да подаде оставка⁵⁷.

Вследствие на неотстъпчивата позиция на всички страни преговорите се затягат. Първоначално Радославов и Тончев проявяват голяма твърдост и дори демонстративно отказват да парафират договора с Румъния, под предлог, че «лягат да спят», като изпращат на срещата военния представител при губернаторството и двама секретари. В крайна сметка обаче разумът надделява и за да излезе от положението, българският министър-председател предлага следната компромисна формула по Добруджанския въпрос⁵⁸.

Първо: България получава тази част от Добруджа, отнета и през 1913 г., заедно с поправката, приета в съюзния договор през 1915 г. Тези територии се усвояват веднага след подписването на договора;

Второ: северната част след ж. п. линията Кюстенджа – Черна вода се дава в кондоминиум на Четворния съюз.

Радославовото предложение се приема и на 7 май 1918 г. се подписва мирен договор на Четворния съюз с Румъния. В същия ден германският държавен секретар Кюлман и австро-унгарският нов външен министър Ст. Буриан (бивш пълномощен министър в София, *Б. Г.*) дават писмени декларации, че се отказват от Северна Добруджа в полза на България⁵⁹, но само в случай, че всички

⁵⁷ **Пешев, П.** Историческите събития и деятели ..., с. 537-538. Версията, че българският министър-председател в някакъв етап от преговорите приема кондоминиума (**Тодоров, П., Попов, Ж., Пенчиков, К.** и др. История на Добруджа. т. 4. 1878-1944. В. Търново 2007, с. 231-232) не се потвърждава в изворите поне за периода до края на април 1918 г.

⁵⁸ Някои съвременни автори са на мнение, че разменените телеграми са дипломатически ход, с който се цели да се затвърди имиджа на Радославов като носител на умерените тенденции в българската политика. **Минков, Ст.** Добруджанският въпрос през Първата световна война ..., с. 229.

⁵⁹ А-БАН, сб. 4, оп. 1, а. е. 106, ч. II, л. 357, 360-362. Кюлман потвърждава още веднъж официално декларацията, пристигайки на 8 май 1918 г. от Берлин в София, заедно с В. Радославов. **Пешев, П.** Историческите събития и деятели ..., с. 570.

представители на съюза сторят това. Цариград не се отказва от кондоминиума чак до 21 септември, когато подписва протокол за преотстъпване на Северна Добруджа на България⁶⁰, но вече е твърде късно.

Добруджанският въпрос играе важна роля за падането на правителството на д-р В. Радославов от власт, защото става повод народнолибералите да го напуснат и да загуби парламентарното мнозинство. Въпреки това трябва да подчертаем, че той е една от най-малките «грешки» на българския министър-председател през войната. Вярно е, че същият скрива от колегите си министри обстоятелството, че в съюзния договор от 1915 г. липсва пункт за отстъпване на Северна Добруджа на България, но в този период подобен казус не е на дневен ред. Румъния все още е неутрална и неопределила се окончателно държава, основното българско искане към която е връщането на Южна Добруджа. Радославов дори не предполага, че някога ще се стигне до война със северната съседка, а и не я желае, защото погледът му е насочен на запад и югозапад. Като малка застраховка се предвижда промяна на Санстефанската граница и това на този етап му се вижда напълно достатъчно. Апетитите за повече територии на североизток идват с обстоятелствата през есента на 1916 г., когато българските войски буквално разгромяват румънските. Премиерът се увлича и наистина прави «грешка», като обещава в народното събрание през декември 1917 г., че ще осигури «цяла Добруджа» на България. Изявлението е дан на тежката вътрешнополитическа ситуация, съчетана с прекомерния му оптимизъм и максимализъм по националния въпрос, и няма нищо общо с нереална преценка на международното положение. Факт е, че Османската империя прави съвсем безнаказано подобен прецедент с посочените по-горе руски територии⁶¹, Австро-Унгария – с Албания и части от Македония, и пр. Вероятно давайки в по-емоционален момент обещанието си пред депутатите, шефът на либералите не си прави сметка колко много ще му струва това в недалечно бъдеще. Сблъсъкът с неотстъпчивата германска позиция в края на войната го навежда на мисълта, че съюзниците не оценяват по достойнство българските жертви за извоюване на крайна победа. Впрочем, така мисли и по-голямата част от нацията, но

отговорността носи «шефа». Единственото, което следва да прибавим е, че Добруджанският резултат не е никак лош на фона на цялостното българско положение. Последствията от Букурещкия мир на североизток не само са ликвидирани, но е постигната не малка печалба в териториално и икономическо отношение. Друг е въпросът, че тя идва толкова късно, че обективно не е възможно да бъде задържана.

* * *

В историческата литература правителството на д-р В. Радославов най-често е представяно като твърдо германофилско и последователно русофобско. Това не е точно, което проличава най-ясно при анализа на българските позиции към съдбата на Европейския Югоизток. Управляващите през Първата световна война български политически мъже са националисти с всички добри и лоши представи за това понятие. Те се борят за просперитета на собствената си нация и искат да «правят политика» с всички държави, включително с Освободителката на България. В тази връзка е важно да подчертаем, че българската дипломация застава твърдо зад правото на нациите на самоопределение, което тя свързва тясно с националното обединение. В тази посока болшевишката идея за «мир без анексии» е категорично отхвърлена, защото в българското разбиране «завладяването» на територии, населени със сънародници, не е «анексия», нито «окупация». Тук разбиранята на българите (цивилни и военни) се отличават коренно от германските, австрийските и турските. По тази причина българската общественост одобрява самоопределението на украинската нация и обособяването на Украйна в самостоятелна държава. Дипломатията не възразява и срещу отделянето на Полша, Литва, Латвия и Естония от Руската държава, както и срещу изгонването на Червената армия от Финландия. Разбира се, трябва да се има предвид, че за разлика от своите съюзници, България няма преки интереси извън естествения си хитерланд, а нацията е лишена от имперски амбиции. Прекомерните искания за някои територии (напр. в Моравско) по-скоро са израз на интересите на царя и управляващите, отколкото национална политика. Те са еманация на политиката на реваншизъм, която Радославовото правителство е принудено да следва, вследствие на неудачната политика на предходните кабинети, довела до Първата национална катастрофа през 1913 г. Към това трябва да прибавим проявената вярност към съюзниците след поемане на определения път, както и големия героизъм на обикновените мъже

⁶⁰ **Мах, Р.** Балкански работи ..., с. 644. България подписва протокола на 24 септември, но това вече е акт с «формален характер». **Минков, Ст.** Добруджанският въпрос през Първата световна война ..., с. 284-285.

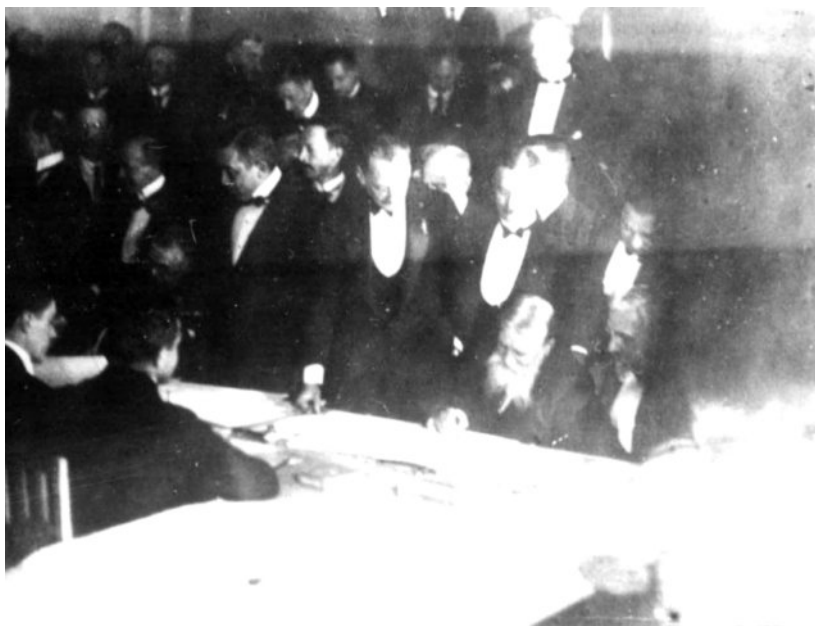
⁶¹ Освен тях, турските представители имат и още претенции. Пряпорец, бр. 57 от 13 март, бр. 68 от 20 март 1918 г.

HUMANITARIAN PARADIGM

- войници и офицери, за освобождаване на сънародниците от чужда власт и постигане на пълно обединение. В случая ентузиазмът на нацията не е свързан с омраза към други народи, нито с желание да посегнеш на чуждото, а с опит да си върнеш ограбеното от недоброжелателни съседи.

В заключение следва да посочим, че плановете на българското правителство за обединение се разбиват на прах след поражението във войната през есента на 1918 г.

Илюзииите, че можеш да задържиш постигнатото, ако си прав, водят до втора национална катастрофа, загуба на нови територии, икономически ресурси и огромен емоционален срив. Вярата на народа в собствените му сили намалява за почти две десетилетия, през които изолираните в международен план българи гледат с покруса просперитета на част от новосъздадените и с тяхно участие държави в Централна и Югоизточна Европа.

НБКМ - БИА, С II 1936 Радославов подписва Брест-Литовския договор 1918 г.

НБКМ - БИА, С V 602 Радославов подписва договора с Украйна 1918 г.

**НБКМ - БИА, С П 2732 Българската делегация в Букурещ 1918 г.
Д. Тончев, проф. Л. Милетич, Ив. Костов, ген. Тангилов, д.р В. Радославов**

Відомості про автора:

Георгієв Бісер
georgievb@dir.bg
Шуменський університет
«Сп. Костянтина Преславського»
вул. Університетська, 115, м. Шумен,
9700, Болгарія

Information about the author:

Georgiev Biser
georgievb@dir.bg
Constantine of Preslav
University of Shumen
115 Universitetska Str., 9700 Shumen, Bulgaria